

Warmia i Mazury w latach 1945–1950.

Kształtowanie się stosunków
politycznych i narodowościowych

MATERIAŁY DLA NAUCZYCIELA

OMÓWIENIE ZAWARTOŚCI PAKIETU
SCENARIUSZE LEKCJI
PRZYKŁADOWE TEMATY ESEJÓW
BIBLIOGRAFIA DLA NAUCZYCIELA

Warmia i Mazury w latach 1945–1950.

**Kształtowanie się stosunków
politycznych i narodowościowych**

MATERIAŁY DLA NAUCZYCIELA

Recenzenci: dr Dariusz Gałaszewski, Maciej Rędziniak, Olga Tumińska
Redakcja i opracowanie całości: Dominik Krysiak
Konsultacja: dr hab. Grzegorz Jasiński, Andrzej Muczyński, dr Ewa Rogalewska,
dr hab. Ryszard Tomkiewicz, dr Waldemar Wilczewski
Współpraca: Daniel Białuński, Renata Gieszczyńska
Korekta: Małgorzata Strasz, Tadeusz Szyłłejko

Projekt graficzny: BuryDesign
Druk i oprawa: Legra Sp. z o.o., 30-716 Kraków, ul. Albatrosów 10C

Fotografie ze zbiorów:
Instytutu Pamięci Narodowej,
Daniela Białuńskiego, Dominika Krysiaka oraz

Ośrodka Badań Naukowych
im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie

Zdjęcie na okładce teczki pochodzi ze zbiorów Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie i przedstawia odgruzowywanie placu przed Wysoką Bramą na olsztyńskiej Starówce w 1946 r.

© Copyright by Instytut Pamięci Narodowej
– Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2013

ISBN: 978-83-62357-21-5

SPIS TREŚCI

Omówienie zawartości pakietu	4
Scenariusze lekcji	5
Przykładowe tematy esejów	21
Bibliografia dla nauczyciela	22

OMÓWIENIE ZAWARTOŚCI PAKIETU

Pakiet edukacyjny *Warmia i Mazury w latach 1945–1950. Kształtowanie się stosunków politycznych i narodowościowych* został przygotowany przez Delegaturę Instytutu Pamięci Narodowej w Olsztynie. Celem wydawnictwa jest usystematyzowanie wiedzy dotyczącej historii województwa olsztyńskiego w pierwszym pięcioleciu powojennym poprzez podanie podstawowych informacji i przedstawienie najważniejszych problemów z zakresu stosunków politycznych i narodowościowych w regionie. Przyjęty zakres chronologiczny teki, obejmujący lata 1945–1950, podyktowany jest przede wszystkim chęcią ujęcia powyższych zagadnień na tle procesu kształtowania się polskiej administracji na omawianym obszarze. Dlatego za datę graniczną obrany został rok 1950, w którym na podstawie reformy administracyjnej wprowadzono nowy podział terytorialny Polski, w tym województwa olsztyńskiego, i zastąpiono urząd wojewody funkcją przewodniczącego Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej.

Mamy nadzieję, że w obliczu lekcyjnych ograniczeń czasowych nasza propozycja pomoże przekazywać i upowszechniać wśród uczniów wiedzę z zakresu historii regionalnej. Jednocześnie zdajemy sobie sprawę, że w prezentowanej tece edukacyjnej nie omówiono wielu zagadnień z historii Warmii i Mazur w latach 1945–1950, zwłaszcza dotyczących sfery gospodarczej, społecznej czy kulturalnej i oświatowej. Jednak naszym celem było przedstawienie najważniejszych elementów i problemów z dziedziny stosunków politycznych i narodowościowych. Być może kolejne opracowania edukacyjne Delegatury IPN w Olsztynie wypełnią tę lukę.

Pakiet edukacyjny składa się z trzech części: materiałów dla ucznia i dla nauczyciela oraz kart pomocniczych. Materiały dla ucznia zawierają artykuł wprowadzający, podzielony na pięć zasadniczych części, w których omówiono zagadnienia z zakresu historii politycznej, administracji, aparatu bezpieczeństwa, działalności podziemia niepodległościowego oraz stosunków narodowościowo-religijnych na obszarze województwa olsztyńskiego i jego wcześniejszych form w latach 1945–1950. Następnie zamieszczono słownik pojęć, biogramy najważniejszych postaci, tablice synchroniczne oraz wybór źródeł będących przeważnie materiałami wytworzonymi przez organa państwowe, samorządowe, administracyjne oraz polityczne. Pod każdym z dokumentów zamieszczono pytania do tekstu. Kolejną część stanowią wspomnienia i relacje naocznych świadków wydarzeń omawianych w pakiecie oraz bibliografia dla uczniów. Integralną częścią teki edukacyjnej są materiały pomocnicze (karty) zawierające zdjęcia, tabele, mapy i wykresy. Z całością ściśle powiązane są materiały dla nauczyciela; w nich umieszczono scenariusze lekcyjne, które można w dowolny sposób modyfikować i dostosowywać do indywidualnych potrzeb, oraz tematy esejów dla uczniów. Dopełnieniem jest wybór najważniejszej literatury, dzięki której zainteresowane osoby będą mogły poszerzyć wiadomości na dany temat.

Dominik Krysiak

SCENARIUSZE LEKCJI

Zamieszczone poniżej scenariusze lekcji są tylko jedną z możliwych propozycji. Nauczyciel może według uznania stosować różne środki i metody dydaktyczne oraz sięgnąć po inne materiały źródłowe zamieszczone w pakiecie edukacyjnym. W tym celu na końcu danego scenariusza podajemy numery tekstów źródłowych, które również można wykorzystać przy podejmowaniu określonego tematu.

Scenariusze lekcji przeznaczone są dla szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych.

WARMIA I MAZURY W PIERWSZYCH MIESIĄCACH 1945 R.

Wstęp

Na lekcji omówiona zostanie sytuacja na Warmii i Mazurach w pierwszych miesiącach 1945 r. Wówczas wojska radzieckie wkroczyły do Prus Wschodnich, a władzę przejęły radzieckie komendantury wojenne. Istotnym elementem lekcji jest przedstawienie okoliczności i sposobu ewakuacji ludności niemieckiej z Prus Wschodnich. Należy zwrócić uwagę na represje stosowane wobec miejscowej ludności cywilnej, gwałty, morderstwa, wywózki w głąb ZSRR oraz tworzenie obozów pracy. Ważne jest omówienie zniszczeń i strat spowodowanych przez wojska radzieckie, takich jak dewastacja miast, wywóz mienia niemieckiego, oraz tragicznej sytuacji w rolnictwie. W trakcie lekcji poruszone zostanie także zagadnienie relacji Armii Czerwonej z tworzącą się na tych terenach administracją polską.

Cele lekcji

Po zakończeniu lekcji uczeń potrafi:

- wymienić decyzje, na podstawie których doszło do przejścia władzy w Prusach Wschodnich przez radzieckie komendantury wojenne, a następnie administrację polską,
- wskazać na mapie historycznej obszar Prus Wschodnich oraz Warmię i Mazury,
- zreferować podstawowe informacje dotyczące sytuacji na Warmii i Mazurach w początkach 1945 r. ze szczególnym uwzględnieniem sposobu przejmowania władzy przez wojska radzieckie i represji, jakie dotknęły ludność miejscową,
- opowiedzieć o specyficznym i tragicznym położeniu mieszkańców Warmii i Mazur,
- wyjaśnić znaczenie podstawowych pojęć związanych z tematem i prawidłowo nimi się posługiwać: Prusy Wschodnie, wojenne komendantury radzieckie, szaber (szabrownictwo), Warmia, Mazury.

Uwagi dotyczące prowadzenia lekcji:

- temat można zrealizować na jednej godzinie lekcyjnej (45 min),
- temat powinien być realizowany po omówieniu skutków II wojny światowej i postanowień konferencji w Jałcie i Poczdamie,
- ułatwieniem będzie odwołanie się do sytuacji Prus Wschodnich w okresie międzywojennym oraz w czasie II wojny światowej.

Metody:

- rozmowa nauczająca,
- praca z mapą historyczną,
- analiza źródeł,
- praca w grupach,
- praca pod kierunkiem nauczyciela.

Środki dydaktyczne:

- podręcznik do historii (według uznania nauczyciela),
- zestaw źródeł (*Materiały dla ucznia*),
- fragmenty artykułu wprowadzającego (*Materiały dla ucznia*),
- atlas historyczny,
- tablice synchroniczne (*Materiały dla ucznia*),
- mapa ścienna Prus Wschodnich,
- mapa 1 z podziałem byłych Prus Wschodnich po II wojnie światowej (karta nr 41),

- mapa ścienna dotycząca kształtowania się granic Polski po II wojnie światowej,
- wybrane przez nauczyciela materiały ikonograficzne dołączone do pakietu (karty nr 1–6),
- tabela 1 z zestawieniem dat zajęcia wybranych miast Warmii i Mazur przez Armię Czerwoną w 1945 r. (karta nr 36),
- tabela 2 prezentująca szacunkowy procent zniszczeń miast Warmii i Mazur (karta nr 37).

Przebieg lekcji

1. Wprowadzenie (3 min)

Wyjaśnij uczniom, czego będą dotyczyły dzisiejsze zajęcia. Zaznacz, że dzisiejsza lekcja ma za zadanie nie tylko przedstawienie etapów przejmowania władzy w byłych Prusach Wschodnich po 1945 r., ale także problematyki odwetowego zachowania wojsk radzieckich i napływowej ludności polskiej wobec ludności zamieszkującej ten obszar. Podkreśl, że omawianie sytuacji w Prusach Wschodnich po wkroczeniu wojsk radzieckich to temat trudny ze względu na przeżycia, jakich doznała miejscowa ludność cywilna, i dramatyczne relacje świadków tamtych wydarzeń.

2. Rozwinięcie (35 min)

- Poproś uczniów, aby na podstawie tablic synchronicznych oraz tabeli 1 przypomnieli, kiedy obszar Prus Wschodnich stał się terenem działań wojennych, i omówili postanowienia konferencji jałtańskiej i poczdamskiej. Poproś kolejno dwóch uczniów o wskazanie na mapie historycznej rozstrzygnięć terytorialnych, które zapadły na obu konferencjach (5 min).
- Przypomnij uczniom, że komunikat końcowy wydany po obradach poczdamskich zakładał, że z radzieckiej strefy okupacyjnej w Niemczech wydzielone zostanie terytorium i przekazane pod „zarząd” Polsce (1 min).
- Podziel klasę na grupy. Na podstawie podręcznika oraz fragmentów artykułu wprowadzającego grupy przeanalizują przymusową ewakuację ludności z Prus Wschodnich oraz zachowanie wkraczających na ten obszar wojsk radzieckich (a także wycofujących się oddziałów Wehrmachtu). Pokaż uczniom zdjęcia zrujnowanych miast Prus Wschodnich oraz podkreśl, że wiele z nich ucierpiało już po zajęciu ich przez Armię Czerwoną. Wykorzystując tabelę 2, podaj procentowe przykłady zniszczeń poszczególnych miast. Zwróć uwagę na ogólną sytuację, w jakiej znalazła się tutejsza ludność (epidemie chorób, niedożywienie, trudna sytuacja aprowizacyjna i komunikacyjna, przestępczość i pijaństwo) (10 min).
- Zwróć uwagę, że konsekwencją tych wydarzeń było wyludnienie i zniszczenie Prus Wschodnich oraz rozpowszechnienie się bezprawia i samowoli (1 min).
- Po przeczytaniu fragmentu artykułu wprowadzającego grupy odpowiedzą na pytania, na mocy jakiej umowy na obszarze objętym działaniami wojennymi władzę przejęły radzieckie komendantury wojenne oraz jakie zadania miały zrealizować tworzące się polskie ośrodki administracyjne (3 min).
- Wyjaśnij uczniom, że pierwszym pełnomocnikiem Rządu Tymczasowego RP na Prusy Wschodnie został wojewoda białostocki dr Jerzy Sztachelski, a województwo białostockie było położonym najbliżej Prus Wschodnich obszarem, z którego można było wysłać polskie ekipy administracyjno-techniczne. Zaznacz, że pierwsze grupy polskich urzędników pojawiły się w lutym 1945 r., tuż po wyparciu wojsk niemieckich z Giżycka, Ełku, Węgorzewa i Białej Piskiej (1 min).
- Podziel klasę na grupy i rozdaj im przygotowane wcześniej zestawy tekstów źródłowych:
 - ✓ nr 1: 1945 luty 13, Białystok – *Apel p.o. wojewody białostockiego kpt. dr. Jerzego Sztachelskiego „Do wszystkich wyjeżdżających do Prus Wschodnich”*,
 - ✓ nr 2: 1945 maj 14, Olsztyn – *Sprawozdanie sytuacyjne za okres do 13 maja pełnomocnika rządu RP na Okręg Mazurski płk. dr. Jakuba Prawina dla Ministerstwa Administracji Publicznej o problemie polskiej ludności rodzimej w toku przejmowania władzy w okręgu.*

Poproś, aby uczniowie przeanalizowali je pod kątem zamieszczonych pod nimi pytań. Ukierunkowując wypowiedzi uczniów, skłoń ich do ustalenia, jakie problemy miała kształtująca się na tych terenach polska administracja w okresie polsko-sowieckiej dwuwładzy oraz na czym polegał propagandowy charakter apelu Jerzego Sztachelskiego (15 min).

3. Zakończenie (5 min)

W podsumowaniu lekcji uporządkuj omawiane zagadnienia, począwszy od zarządzanej przez władze niemieckie ewakuacji ludności z Prus Wschodnich, poprzez wkroczenie Armii Czerwonej i objęcie władzy na tym obszarze przez radzieckie komendantury wojenne, aż do stopniowego przejmowania władzy przez polską administrację. Zwróć szczególną uwagę na działalność wojsk radzieckich oraz sytuację, w jakiej znalazła się w tym okresie ludność tutejsza.

4. Praca domowa dla uczestników (2 min)

Na podstawie tekstu źródłowego:

✓ nr 8: 1946 styczeń 10 – *Pismo ministra Ziem Odzyskanych do marszałków Związku Radzieckiego Gieorgija Żukowa i Konstantego Rokossowskiego oraz ambasadora ZSRR w Warszawie Wiktora Lebediewa w sprawie konfliktów administracji polskiej z Armią Czerwoną*

uczniowie w punktach wymienią główne problemy w relacjach administracji polskiej z Armią Czerwoną w Okręgu Mazurskim oraz wypiszą propozycje ich rozwiązania.

Propozycja:

- w klasach ponadgimnazjalnych proponujemy obejrzenie filmu w reżyserii Wojciecha Smarzowskiego „Róża”. Uwaga! Ze względu na zawarte w filmie drastyczne sceny zaleca się, aby emisja była poprzedzona odpowiednim komentarzem nauczyciela,
- nauczyciel może wykorzystać podczas lekcji teksty źródłowe nr 6, 28, 39, 40.

OD OKRĘGU MAZURSKIEGO DO WOJEWÓDZTWA OLSZTYŃSKIEGO

Wstęp

Temat jest kontynuacją zagadnień dotyczących sytuacji na Warmii i Mazurach na początku 1945 r. Podczas lekcji zostaną omówione etapy kształtowania się polskiej administracji na Warmii i Mazurach w latach 1945–1950 oraz trudności w jej organizowaniu. Ważnym elementem będzie zapoznanie się uczniów z procesem kształtowania granic Okręgu Mazurskiego i województwa olsztyńskiego z uwzględnieniem podziału na regiony: Warmię i Mazury. Ponadto przedstawiona zostanie sytuacja bytowa ludności w pierwszych powojennych latach. Kluczowym momentem lekcji będzie omówienie urzędowej zmiany nazw miejscowości z niemieckich na polskie, jaką przeprowadzono na terytorium byłych Prus Wschodnich.

Cele lekcji

Po zakończeniu lekcji uczeń potrafi:

- opowiedzieć, kiedy i dlaczego zaczęto zmieniać nazwy miejscowości z niemieckich na polskie,
- wymienić trudności w organizowaniu polskiej administracji w Okręgu Mazurskim i ich przyczyny,
- omówić sytuację bytową ludności na Warmii i Mazurach,
- wyjaśnić, kiedy i na mocy jakich zarządzeń przekształcono Okręg Mazurski w województwo olsztyńskie,
- wskazać zasięg terytorialny Okręgu Mazurskiego i województwa olsztyńskiego,
- omówić, przy wykorzystaniu mapy, proces kształtowania się granic Okręgu Mazurskiego i województwa olsztyńskiego oraz wskazać zasięg terytorialny Warmii i Mazur,
- wyjaśnić znaczenie podstawowych pojęć związanych z tematem oraz prawidłowo nimi się posługiwać: Ziemie Odzyskane, ziemie zachodnie i północne, Okręg Mazurski, województwo olsztyńskie, EGO,
- zreferować przyczyny, kontekst i propagandowy charakter wprowadzenia terminu „Ziemie Odzyskane”,
- wymienić podstawowe informacje na temat następujących postaci: Jakub Prawin, Zygmunt Robel, Jerzy Burski, Mieczysław Moczar, Bohdan Wilamowski, Lucjusz Dura, Wiktor Jaśkiewicz.

Uwagi dotyczące prowadzenia lekcji:

- temat można zrealizować na jednej godzinie lekcyjnej (45 min),
- temat powinien być realizowany po omówieniu postanowień konferencji w Jałcie i Poczdamie oraz sytuacji w Prusach Wschodnich w początkach 1945 r.

Metody:

- rozmowa nauczająca,
- praca z mapą historyczną,
- analiza tabel,
- dyskusja,
- praca ze słownikiem pojęć zamieszczonym w pakiecie,
- praca pod kierunkiem nauczyciela.

Środki dydaktyczne:

- podręcznik do historii (według uznania nauczyciela),
- fragmenty artykułu wprowadzającego (*Materiały dla ucznia*),
- tabela 5, dotycząca zmian wybranych nazw miejscowości Warmii i Mazur (karta nr 39),
- zestaw źródeł (*Materiały dla ucznia*),
- tablice synchroniczne (*Materiały dla ucznia*),
- mapa ścienna przedstawiająca Warmię i Mazury w latach 1945–1950,

- słownik pojęć (*Materiały dla ucznia*),
- biogramy (*Materiały dla ucznia*),
- mapy 1–4, przedstawiające podział byłych Prus Wschodnich po II wojnie światowej oraz kształtowanie się granic województwa olsztyńskiego (karty nr 41, 42),
- mapa 9 – konturowa do uzupełnienia przez uczniów (karta nr 46).

Przebieg lekcji

1. Wprowadzenie (2 min)

Wyjaśnij uczniom, czego będą dotyczyły dzisiejsze zajęcia. Podkreśl, że formowanie się polskiej administracji w warunkach powojennych było bardzo trudne i musiała się ona zmagać nie tylko z problemami aprowizacyjnymi czy komunikacyjnymi, ale także z brakiem wykwalifikowanej kadry urzędniczej oraz obecnością na tym obszarze wojsk radzieckich. Wskaż na to, że przejmowanie władzy przez polską administrację w byłych Prusach Wschodnich przebiegało etapami.

2. Rozwinięcie (38 min)

- Poproś uczniów, aby przypomnieli, jak wyglądały relacje między radzieckimi komendanturami wojennymi a przedstawicielami polskich władz (2 min).
- Uczniowie, posługując się tablicami synchronicznymi, wymieniają, kiedy i na mocy jakich postanowień doszło do przejścia władzy w Prusach Wschodnich najpierw przez radzieckie komendantury wojenne, a następnie przez administrację polską (3 min).
- Poproś wybranego ucznia, aby korzystając z zamieszczonego w pakiecie słownika, odczytał wyjaśnienie terminu „Ziemie Odzyskane”. Wspólnie z klasą zastanówcie się nad zasadnością tego sformułowania i jego propagandowym charakterem (1 min).
- Przypomnij, że okres dwuwładzy polsko-sowieckiej na tych terenach był czasem wzajemnej rywalizacji i konfliktów. Wyjaśnij, że na mocy uchwały Rady Ministrów z 14 marca 1945 r. część obszaru Prus Wschodnich przyznanego Polsce przekształcono w Okręg Mazurski, który podlegał pełnomocnikowi generalnemu dla Ziem Odzyskanych, a 23 maja 1945 r. pełnomocnik rządu RP na Okręg Mazurski płk Jakub Prawin przejął władzę cywilną w Okręgu od sowieckiego komendanta wojennego (2 min).
- Następnie na podstawie podręcznika, fragmentów artykułu wprowadzającego, mapy oraz słownika pojęć uczniowie odpowiedzą na pytania: jak zmieniało się terytorium Okręgu Mazurskiego; kiedy powstało województwo olsztyńskie, jaki miało ostateczny kształt terytorialny? Wspólnie wymieńcie, jakie postacie sprawowały kolejno urząd pełnomocnika rządu RP na Okręg Mazurski oraz wojewody olsztyńskiego (10 min).
- Korzystając z tabeli 5 (karta nr 39), prześledźcie, w jaki sposób zmieniały się nazwy miejscowości z niemieckich na polskie. Wyjaśnij, że po II wojnie światowej rozpoczęto urzędową akcją zmiany nazw miejscowości. Był to również sposób walki z niemieckością. Zwróć uwagę uczniów, że niektóre nazwy miejscowości zostały utworzone od nazwisk polskich działaczy narodowych, naukowców i twórców. Poproś, aby uczniowie wymienili przykłady (3 min).
- Następnie uczniowie zapoznają się z fragmentem tekstu źródłowego:
✓ nr 28: 1948 kwiecień 26 – *Okólnik nr 18 Ministerstwa Ziem Odzyskanych w sprawie wzmożenia akcji polonizacyjnej.*

Na podstawie tekstu uczniowie wskażą, jakie zalecenia wydało Ministerstwo Ziem Odzyskanych w sprawie prowadzenia akcji polonizacyjnej i usuwania śladów niemieckości na terenach przyłączonych do państwa polskiego (5 min).

- Następnie rozdaj uczniom kolejny pakiet źródeł. Nauczyciel może podzielić uczniów na grupy i wybrać dowolne źródła:
✓ nr 4: 1945 czerwiec 25, Olsztyn – *Pełnomocnik rządu RP na Okręg Mazurski ppłk dr Jakub Prawin do wojewody białostockiego w sprawie fali szabrowników,*
✓ nr 5: 1945 wrzesień 10, Warszawa – *Memoriał ks. seniora Feliksa Gloeha przedłożony dyrektorowi Departamentu Wyznań Ministerstwa Administracji Publicznej Jarosławowi Demiańczukowi, sporządzony w wyniku objazdu Mazur 11–22 sierpnia 1945 r. (fragmenty),*

✓ nr 37: relacja Ireny Palińskiej,

✓ nr 38: relacja Lucjusza Dury.

Po analizie źródeł wspólnie omówcie trudną sytuację bytową w Okręgu Mazurskim oraz problemy, z jakimi borykała się ludność rodzima i osadnicy (12 min).

3. Zakończenie (3 min)

W podsumowaniu tematu uporządkuj omawiane zagadnienia. Zaznacz, że kształtowanie się województwa olsztyńskiego było procesem m.in. ze względu na częste zmiany jego granic, a pierwszą formą administracyjną był Okręg Mazurski. Podkreśl, że tworzenie i funkcjonowanie polskiej administracji i życia gospodarczego na tym obszarze w pierwszym powojennym okresie było utrudnione m.in. ze względu na brak wykwalifikowanej kadry urzędniczej i robotniczo-rzemieślniczej. Wskaż również, że wprowadzanie polskiej władzy przebiegało z równoczesnym zwalczaniem wszelkich niemieckich pozostałości.

4. Praca domowa dla uczniów (2 min)

Rozdaj uczniom powieloną mapę konturową województwa olsztyńskiego w granicach z 1950 r. (karta nr 46). Uczniowie, korzystając z atlasu historycznego lub map zamieszczonych w pakiecie, powinni ją uzupełnić – przyporządkować każdej z cyfr nazwę powiatu.

Propozycja:

- w klasach ponadgimnazjalnych proponujemy obejrzenie filmu w reżyserii Wojciecha Smarzowskiego „Róża”. Uwaga! Ze względu na zawarte w filmie drastyczne sceny zaleca się, aby emisja była poprzedzona odpowiednim komentarzem nauczyciela,
- nauczyciel może wykorzystać podczas lekcji teksty źródłowe nr 11, 36.

ŻYCIE POLITYCZNE W WOJEWÓDZTWIE OLSZTYŃSKIM W LATACH 1945–1950

Wstęp

Podczas lekcji omówione zostaną: powstanie i rozwój życia politycznego oraz mechanizmy przejmowania władzy przez komunistów w województwie olsztyńskim. Zasadniczą częścią zajęć będzie przedstawienie etapów powstania poszczególnych partii politycznych na omawianym terenie – Polskiej Partii Robotniczej (PPR) i Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS), Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL), Stronnictwa Ludowego (SL) i Stronnictwa Demokratycznego (SD). Istotnym elementem będzie omówienie kampanii przedwyborczej i przebiegu referendum z 1946 r. oraz wyborów do Sejmu Ustawodawczego w 1947 r. Należy zwrócić szczególną uwagę na rywalizację między PPR a PSL oraz wykorzystanie aparatu bezpieczeństwa w zwalczaniu PSL przez komunistów. Ważnym aspektem jest podkreślenie roli propagandy w ówczesnym życiu politycznym i łamaniu przez ówczesne władze państwowe podstawowych wartości demokratycznych, wolności wyborów i praw obywatelskich. Na tle ogólnopolskiej historii zaakcentowane zostaną etapy przejmowania władzy przez komunistów, począwszy od sfałszowania referendum z 1946 r. i wyborów do Sejmu Ustawodawczego aż po scalenie PPR z PPS i utworzenie PZPR.

Cele lekcji

Po zakończeniu lekcji uczeń potrafi:

- omówić poszczególne etapy przejmowania władzy przez komunistów w Polsce,
- opowiedzieć, jak kształtowało się życie polityczne w pierwszych latach powojennych w województwie olsztyńskim,
- wymienić partie polityczne, które sprawowały władzę w województwie, obsadzając swoimi członkami stanowiska w organach miejscowej administracji,
- wyjaśnić, jakie były główne przyczyny i cele scalenia PPR i PPS,
- wskazać znaczenie PPR w procesie przejmowania władzy przez komunistów,
- wyjaśnić, jaką rolę w Polsce odegrało PSL w pierwszym okresie powojennym,
- omówić działalność aparatu bezpieczeństwa oraz wskazać jego rolę w zwalczaniu PSL i przejściu władzy w Polsce przez komunistów,
- uzasadnić, dlaczego należy wyrażać poszanowanie dla wartości demokratycznych, praw obywatelskich i pluralizmu politycznego,
- wyjaśnić znaczenie pojęć i skrótów związanych z tematem: referendum ludowe 1946 r., wybory do Sejmu Ustawodawczego 1947 r., Blok Demokratyczny, Urząd Bezpieczeństwa (UB), Milicja Obywatelska (MO), Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej (ORMO), PPR, PPS, PSL, SD, SL, PZPR, pluralizm polityczny,
- wymienić podstawowe informacje na temat następujących postaci: Stanisław Mikołajczyk, Władysław Gomułka, Bolesław Bierut, Michał Rola-Żymierski.

Uwagi dotyczące prowadzenia lekcji:

- temat można zrealizować na jednej godzinie lekcyjnej (45 min),
- temat powinien być realizowany po omówieniu zagadnień dotyczących powstania i funkcjonowania Okręgu Mazurskiego oraz powstania województwa olsztyńskiego,
- uczniowie przed lekcją powinni przypomnieć sobie informacje dotyczące referendum z 1946 r. oraz wyborów do Sejmu Ustawodawczego z 1947 r., a także ogólnej sytuacji politycznej w Polsce po 1945 r.

Metody:

- rozmowa nauczająca,
- praca w grupach,
- analiza danych statystycznych,
- dyskusja,
- praca pod kierunkiem nauczyciela.

Środki dydaktyczne:

- podręcznik do historii (według uznania nauczyciela),
- fragmenty artykułu wprowadzającego (*Materiały dla ucznia*),
- zestaw źródeł (*Materiały dla ucznia*),
- tablice synchroniczne (*Materiały dla ucznia*),
- tabela 6 z wynikami oficjalnymi i prawdopodobnymi referendum z 1946 r. (karta nr 40),
- wybrane przez nauczyciela materiały ikonograficzne dołączone do pakietu (karty nr 7–13).

Przebieg lekcji**1. Wprowadzenie (3 min)**

Wyjaśnij uczniom, czego będą dotyczyły zajęcia. Zaznacz, że sytuacja polityczna w województwie olsztyńskim w latach 1945–1950 odzwierciedlała stosunki polityczne w całym kraju i przebiegała na tle walki komunistów o przejęcie całkowitej władzy w Polsce. Zaznacz, że ze względu na przynależność tzw. Ziemi Odzyskanych przed 1945 r. do państwa niemieckiego oraz zamieszkiwanie tych terenów przez osoby różnej narodowości i pochodzenia etnicznego (Niemców, Mazurów, Warmiaków, Kaszubów, Ślązaków), a także powojenne procesy osadnicze (przesiedlenie ludności polskiej z byłych Kresów Wschodnich II RP oraz ludności ukraińskiej i łemkowskiej) polskie partie polityczne nie miały na tych terenach tradycji działania i stałego elektoratu. Trudności w organizowaniu poszczególnych partii wynikały również z braku profesjonalnego zaplecza kadrowego.

2. Rozwinięcie (37 min)

- Poproś uczniów, aby krótko przypomnieli, jak wyglądało tworzenie się struktur polskiej administracji w Okręgu Mazurskim oraz kiedy doszło do powstania województwa olsztyńskiego (2 min).
- Na podstawie fragmentów artykułu wprowadzającego oraz tablic synchronicznych uczniowie odpowiedzą na pytania: jakie partie w okresie powojennym działały na terenie województwa olsztyńskiego oraz jakie opcje polityczne reprezentowały. Powinni również wymienić nazwiska głównych regionalnych działaczy tych partii. Podkreśl, że życie polityczne w Okręgu Mazurskim, a następnie w województwie olsztyńskim, podobnie jak w całym kraju, funkcjonowało na pseudodemokratycznych zasadach, które miały wytworzyć złudne wrażenie pluralizmu politycznego. Podaj przykład PPS, SL, SD jako partii w rzeczywistości koncesjonowanych, czyli kontrolowanych przez PPR (10 min).
- Wyjaśnij uczniom, że PSL było partią niezależną, która nie akceptowała działań komunistów i stanowiła jedyną rzeczywistą alternatywę dla PPR, dlatego też była z całą stanowczością i bezwzględnością zwalczana przez ówczesne władze państwowe i partie Bloku Demokratycznego. Podziel klasę na grupy i rozdaj uczniom przygotowane fragmenty tekstów źródłowych:
 - ✓ nr 14: 1946 kwiecień 7 – *Pismo prezesa Wojewódzkiego Zarządu PSL do Sekretariatu Naczelnego PSL w sprawie represji wobec organizacji w województwie olsztyńskim*,
 - ✓ nr 15: 1946 kwiecień 9, Olsztyn – *Sprawozdanie KW MO w Olsztynie do KG MO na temat oczyszczania szeregów MO z „elementów reakcyjnych” i członków PSL (fragment)*.

Na ich podstawie przeanalizujcie, jakie działania zostały podjęte przeciwko PSL w województwie olsztyńskim i jaką rolę w zwalczaniu tej partii odegrał aparat bezpieczeństwa (10 min).

- Rozdaj grupom powieloną tabelę 6 (karta nr 40) z wynikami oficjalnymi i prawdopodobnymi referendum ludowego 1946 r. w województwie olsztyńskim oraz tekst źródłowy:

✓ nr 19: 1946 czerwiec 28, Olsztyn – Pismo szefa WUBP w Olsztynie mjr. H. Palki do szefów PUBP w sprawie utrudniania członkom PSL obserwacji przebiegu referendum.

Na ich podstawie uczniowie pod twoim kierunkiem przeanalizują tekst i opowiedzą, jak wyglądało głosowanie oraz jak wyniki oficjalne – sfalszowane – różniły się od prawdopodobnych (5 min).

- Następnie na podstawie fragmentu artykułu wprowadzającego wybrani uczniowie z grup odpowiedzą na pytanie, jak wyglądały przygotowania do wyborów do Sejmu Ustawodawczego w 1947 r. w województwie olsztyńskim i przedstawią oficjalne wyniki głosowania. Przypomnij uczniom, że wybory do Sejmu Ustawodawczego były kolejnym etapem zdobywania władzy przez komunistów i podobnie jak referendum zostały sfalszowane (5 min).
- Zaprezentuj i przeanalizuj z uczniami karty nr 7–13. Na ich podstawie omówcie znaczenie i charakter ówczesnej propagandy komunistów w walce politycznej z PSL oraz w procesie zmarginalizowania PPS poprzez scalenie tej partii z PPR i utworzenie PZPR (5 min).

3. Zakończenie (3 min)

Podsumowując temat, zwróć uwagę, że referendum z 1946 r., wybory do Sejmu Ustawodawczego w 1947 r. oraz utworzenie PZPR w 1948 r. były zasadniczymi etapami kształtowania się życia politycznego zarówno w całej Polsce, jak i w samym województwie olsztyńskim. Wskaż jednak na specyficzne uwarunkowania historyczne i ludnościowe Warmii i Mazur, które miały wpływ na rozwój struktur partyjnych na tym obszarze. W kontekście działalności PSL i zwalczania tej partii, zwłaszcza przez PPR i organa aparatu bezpieczeństwa, podkreśl również wagę wartości demokratycznych, wolności i praw obywatelskich oraz pluralizmu politycznego.

4. Praca domowa dla uczniów (2 min)

Poleć uczniom, aby w punktach przedstawili najważniejsze etapy kształtowania się życia politycznego w województwie olsztyńskim z uwzględnieniem procesu przejmowania władzy w Polsce przez komunistów.

Propozycja:

- nauczyciel może wykorzystać podczas lekcji teksty źródłowe: nr 3, 20, 25.

DZIAŁALNOŚĆ APARATU BEZPIECZEŃSTWA I JEGO ROLA W ZWALCZANIU PODZIEMIA NIEPODLEGŁOŚCIOWEGO W WOJEWÓDZTWIE OLSZTYŃSKIM

Wstęp

Na lekcji przedstawione zostaną powstanie i rozwój aparatu bezpieczeństwa oraz organów sądowniczych, których głównym zadaniem było zwalczanie oficjalnej i podziemnej opozycji antykomunistycznej oraz innych form sprzeciwu. Główny nacisk położony zostanie na wskazanie zbrodniczej działalności Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego (UBP) i Wojskowych Sądów Rejonowych (WSR). Uczniowie poznają główne organizacje polskiego podziemia niepodległościowego i ich działalność na terenie województwa olsztyńskiego. Podkreślona zostanie rola, jaką odegrały one w walce o wolność i suwerenność Polski.

Cele lekcji

Po zakończeniu lekcji uczeń potrafi:

- wymienić organizacje niepodległościowe i ich dowódców działających w województwie olsztyńskim,
- wskazać podstawowe informacje na temat zbrodniczej działalności aparatu bezpieczeństwa w województwie olsztyńskim,
- wyjaśnić, czym były Wojskowe Sądy Rejonowe i znać rolę WSR w Olsztynie w zwalczaniu podziemia antykomunistycznego w województwie olsztyńskim,
- opowiedzieć o roli, jaką odegrały organizacje polskiego podziemia niepodległościowego w walce o wolność i suwerenność Polski,
- wyjaśnić, na czym polegała propagandowa retoryka i terminologia używana przez polskich komunistów wobec organizacji niepodległościowych, opozycyjnych oraz PSL,
- wyjaśnić znaczenie podstawowych pojęć i skrótów związanych z tematem: podziemie antykomunistyczne, aparat bezpieczeństwa, UBP, MBP, MO, ORMO, WSR,
- wymienić podstawowe informacje na temat V Brygady Wileńskiej oraz następujące postaci: Zygmunt Szendzielarz „Łupaszka”, Zdzisław Badocha „Żelazny”, Henryk Wieliczko „Lufa”, Leon Smoleński „Zeus”.

Uwagi dotyczące prowadzenia lekcji:

- temat można zrealizować na jednej godzinie lekcyjnej (45 min),
- temat powinien być realizowany po omówieniu rozwoju aparatu bezpieczeństwa oraz działalności i roli podziemnych organizacji antykomunistycznych w Polsce.

Metody:

- rozmowa nauczająca,
- dyskusja,
- burza mózgów,
- praca pod kierunkiem nauczyciela,
- praca w grupach.

Środki dydaktyczne:

- podręcznik do historii (według uznania nauczyciela),
- fragmenty artykułu wprowadzającego (*Materiały dla ucznia*),
- zestaw źródeł (*Materiały dla ucznia*),
- wybrane przez nauczyciela materiały ikonograficzne dołączone do pakietu (karty nr 27–35).

Przebieg lekcji

1. Wprowadzenie (3 min)

Wyjaśnij uczniom, czego będą dotyczyły zajęcia. Zwróć uwagę, że ze względu na przynależność tego obszaru przed 1945 r. do III Rzeszy oraz różnorodność narodowościową jego mieszkańców działalność podziemnych organizacji niepodległościowych była bardzo utrudniona, co wpłynęło na wielkość ich struktur oraz intensywność prowadzonych akcji.

2. Rozwinięcie (34 min)

- Poproś uczniów o przypomnienie najważniejszych informacji na temat głównych antykomunistycznych organizacji niepodległościowych działających na terenie Polski (2 min).
- Na podstawie fragmentów artykułu wprowadzającego uczniowie wymienią, jakie organizacje przeniknęły na teren Okręgu Mazurskiego (województwa olsztyńskiego) oraz jaki był zakres ich działania. Wspomnij w tym miejscu również o młodzieżowych organizacjach niepodległościowych i podaj przykład Harcerskiej Organizacji Podziemnej „Iskra” działającej w latach 1947–1950 m.in. w Olsztynie, Szczytnie, Giżycku i Bartoszycach (5 min).
- Podziel uczniów na grupy i rozdaj uczniom przygotowane teksty źródłowe:
 - ✓ nr 22: 1946 wrzesień 25, Olsztyn – Sprawozdanie dekadowe Wydziału III Sekcji I WUBP w Olsztynie za okres od 10 do 20 września 1946 r. dla Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (fragment),
 - ✓ nr 23: 1946 listopad 6, Olsztyn – Sprawozdanie Wydziału III Sekcji I WUBP w Olsztynie za okres od 1 do 30 października 1946 r. dla Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (fragment),
 - ✓ nr 24: 1946, marzec 17–grudzień 31 – Dziennik 4 szwadronu V Brygady Wileńskiej dowodzonego przez ppor. Henryka Wielickę „Lufę” (fragmenty) (2 min).
- Zanim uczniowie przejdą do analizy tekstów, napisz na tablicy tematy do dyskusji:
 - a) jaki był stosunek władz do działalności organizacji niepodległościowych (zwróć uwagę na nazewnictwo),
 - b) jaki charakter miały działania oddziałów podziemnych na Warmii i Mazurach i przeciwko komu były wymierzone,
 - c) co było przyczyną stosowania akurat tych form działania przez oddziały podziemne,
 - d) w jakim stopniu specyficzne uwarunkowania społeczno-polityczne Warmii i Mazur miały wpływ na intensywność i charakter działalności oddziałów podziemnych na tym obszarze.Będąc moderatorem tej dyskusji, staraj się, aby uczniowie dostrzegli poświęcenie i tragizm żołnierzy podziemia niepodległościowego oraz zrozumieli, jakie cele przyświecały prowadzonej przez nich walce. W trakcie dyskusji zaprezentuj uczniom i krótko omów materiały ikonograficzne zamieszczone na kartach nr 29–32, 34, 35 (15 min).
- Zwróć uwagę, że główną rolę we wprowadzaniu władzy komunistycznej w Polsce odegrał aparat bezpieczeństwa, który wraz z organami wymiaru sprawiedliwości był narzędziem PPR, a następnie PZPR w zwalczaniu wszelkich przejawów opozycji. Następnie zreferuj uczniom fragment artykułu wprowadzającego dotyczący rozwoju organów bezpieczeństwa w Okręgu Mazurskim (województwie olsztyńskim) i zaprezentuj im materiały ikonograficzne zamieszczone na kartach nr 27, 28, 33 (10 min).

3. Zakończenie (4 min)

Podsumowując temat, zaznacz, że komunistyczne władze Polski przy pomocy aparatu bezpieczeństwa i organów sądowych zwalczały żołnierzy podziemia niepodległościowego i są odpowiedzialne za śmierć wielu z nich. Podkreśl również specyfikę województwa olsztyńskiego, która utrudniała tworzenie i funkcjonowanie tych organizacji. Zauważ, że jednak pomimo tego podejmowały one walkę z komunistami o wolność i niepodległość Polski.

4. Praca domowa dla uczniów (4 min)

Poleć uczniom, aby w krótkiej formie pisemnej przedstawili i ocenili działalność 5 Brygady Wileńskiej, uwzględniając losy jej żołnierzy. Uczniowie powinni wykorzystać m.in. informacje zawarte w pakiecie (karty nr 29, 30; biogramy).

Propozycja:

- nauczyciel może wykorzystać podczas lekcji tekst źródłowy nr 35.

STOSUNKI NARODOWOŚCIOWO-RELIGIJNE NA WARMII I MAZURACH W LATACH 1945–1950

Wstęp

Na lekcji zostaną omówione przyczyny, przebieg oraz skutki procesów migracyjnych ludności, jakie zaszły na Warmii i Mazurach w latach 1945–1950. Zostaną poruszone kwestie związane z wysiedleniem ludności niemieckiej i przesiedleniem na te tereny Polaków z Wileńszczyzny, Wołynia i Podola. Ważnym elementem będzie przedstawienie przebiegu osadnictwa polskiego z innych obszarów państwa polskiego oraz przesiedlenia społeczności ukraińskiej i łemkowskiej w ramach akcji „Wisła”. Część lekcji będzie poświęcona przedstawieniu sytuacji ludności mazurskiej i warmińskiej. Należy zwrócić uwagę na trudności związane z przeprowadzeniem weryfikacji narodowościowej oraz przeanalizować politykę władz państwowych wobec ludności miejscowej, ze szczególnym uwzględnieniem kwestii polonizacyjnych. Przedstawiona zostanie złożoność sytuacji społecznej, w jakiej znalazły się poszczególne grupy narodowościowe. Zostaną omówione również kwestie wyznaniowe, w tym antagonizmy na tle religijnym i konflikty o kościoły między katolikami i protestantami.

Cele lekcji

Po zakończeniu lekcji uczeń potrafi:

- wymienić decyzje, które doprowadziły do przesiedleń ludności po II wojnie światowej,
- wskazać na mapie obszar objęty przesiedleniami,
- omówić przyczyny oraz skutki wysiedleń i przesiedleń,
- wymienić specyficzne uwarunkowania polityczne i społeczne rejonu pogranicza,
- zreferować podstawowe informacje dotyczące ludności rodzimej Warmii i Mazur,
- wskazać negatywne skutki ulegania uprzedzeniom i krzywdzącym stereotypom,
- wyjaśnić rolę i znaczenie tolerancji religijnej w kształtowaniu relacji społecznych,
- wyjaśnić znaczenie podstawowych pojęć związanych z tematem: autochtoni, Ziemia Odzyskana, przesiedlenia, deportacja, repatriacja, „repolonizacja”, akcja „Wisła”, Mazurzy, Mazury, Warmiacy, Warmia, szaber (szabrownictwo), Instytut Mazurski, weryfikacja narodowościowa, staroobrzędowcy, Kościół unicki, Kościół Ewangelicko-Augsburski w Rzeczypospolitej Polskiej, Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny,
- wymienić podstawowe informacje na temat następujących postaci: Teodor Bensch, Jan Boenigk, Edmund Friszke, Feliks Gloeh, Emil Leyk, Karol Małek, Walter Późny, Jan Szezech, Hieronim Skurpski, Edward Szymański, Bohdan Wilamowski.

Uwagi dotyczące prowadzenia lekcji:

- temat należy zrealizować na dwóch godzinach lekcyjnych (2 x 45 min),
- temat powinien być realizowany po omówieniu skutków II wojny światowej i postanowień konferencji w Jałcie i Poczdamie,
- ułatwieniem będzie odwołanie się do sytuacji w Prusach Wschodnich w okresie międzywojennym oraz w czasie II wojny światowej,
- uczniowie w domu powinni zapoznać się z fragmentem artykułu wprowadzającego dotyczącym stosunków narodowościowo-religijnych na Warmii i Mazurach w latach 1945–1950 (*Materiały dla ucznia*) oraz mapami 5–8 (karty nr 43, 44) przedstawiającymi rozmieszczenie poszczególnych grup narodowościowych w województwie olsztyńskim.

Metody:

- rozmowa nauczająca,
- praca z mapą historyczną,

- analiza źródeł,
- praca w grupach,
- metoda meta planu,
- metoda dramy,
- interpretacja danych statystycznych,
- praca pod kierunkiem nauczyciela.

Środki dydaktyczne:

- podręcznik do historii (według uznania nauczyciela),
- zestaw źródeł (*Materiały dla ucznia*),
- słownik pojęć (*Materiały dla ucznia*),
- fragmenty artykułu wprowadzającego (*Materiały dla ucznia*),
- mapa ścienna dotycząca przemieszczania się ludności po zakończeniu II wojny światowej na terenie dzisiejszej Polski oraz ziem zabranych,
- wybrane przez nauczyciela materiały ikonograficzne dołączone do pakietu (karty nr 14–26),
- mapy 5–8 z rozmieszczeniem poszczególnych grup narodowościowych w województwie olsztyńskim (karty nr 43, 44),
- tabela 3, dotycząca wysiedlenia ludności niemieckiej z województwa olsztyńskiego i tabela 4, prezentująca liczebność ludności warmińskiej i mazurskiej w województwie olsztyńskim w latach 1946–1950 (karta nr 38),
- wykres 1, przedstawiający ogólną liczbę ludności w województwie olsztyńskim w poszczególnych latach i wykres 2, prezentujący strukturę narodowościową Warmii i Mazur w 1950 r. (karta nr 45).

Przebieg lekcji

1. Wprowadzenie (2 min)

Wyjaśnij uczniom, czego będą dotyczyły dzisiejsze zajęcia. Zaznacz, że omawiane problemy są bardzo istotne ze względu na ich wpływ na ukształtowanie się struktury ludnościowej i religijnej Warmii i Mazur po 1945 r. Podkreśl, że skutki procesów migracyjnych, o których będzie mowa, są również widoczne obecnie w województwie warmińsko-mazurskim. Poinformuj uczniów, że podczas zajęć scharakteryzowane zostaną czynniki odpowiadające za różnorodność kulturową i religijną Warmii i Mazur.

2. Rozwinięcie (81 min)

- Poproś uczniów, by przypomnieli wydarzenia związane z wkroczeniem Armii Czerwonej do Prus Wschodnich. Zapytaj, jak wyglądała przymusowa ewakuacja ludności niemieckiej oraz jaki był stosunek żołnierzy radzieckich do niemieckiej ludności cywilnej i z czego on wynikał. Zapytaj uczniów, czy według nich na innych terenach Polski stosunek Armii Czerwonej do ludności cywilnej był podobny (4 min).
- Odwołując się do fragmentów artykułu wprowadzającego, z którym uczniowie mieli zapoznać się w domu, i stosując metodę rozmowy nauczającej, omów kwestię wysiedlenia ludności niemieckiej z terenu Okręgu Mazurskiego (województwa olsztyńskiego). Zwróć uwagę, że kwestia wysiedleń ludności niemieckiej po II wojnie światowej dotyczyła również Czechosłowacji, Francji i ZSRR. Wspólnie z uczniami przeanalizujcie tabelę 3 (karta nr 38) dotyczącą wysiedlenia ludności niemieckiej z województwa olsztyńskiego. Następnie odczytaj najważniejsze według ciebie fragmenty tekstów źródłowych dotyczących wysiedlenia ludności niemieckiej.
 - ✓ nr 7: 1945 październik 14 – *Ogłoszenie Zarządu Miejskiego m. Olsztyna, Starostwa Grodzkiego i prezydenta Olsztyna Bronisława Latosińskiego do ogółu ludności niemieckiej wzywające do wyjazdu do Niemiec,*
 - ✓ nr 21: 1946 sierpień 6 – *Pismo okólne wojewody olsztyńskiego do starostów powiatowych i prezydenta Olsztyna z planem wysiedlenia Niemców,*
 - ✓ nr 31: *Fragment wspomnień Josefa Blocka* (7 min).
- Poproś uczniów, aby na podstawie słownika pojęć zamieszczonego w pakiecie wyjaśnili termin „autochton”. Podkreśl, że określenie to stosowano nie tylko wobec Warmiaków i Mazurów, ale także Ślązaków oraz Kaszu-

bów. Poproś uczniów, aby odczytali dane z tabeli 4 (karta nr 38) prezentującej Warmiaków i Mazurów w województwie olsztyńskim w latach 1946–1950, a następnie odpowiedzieli na pytanie dotyczące zmian ilościowych i wzajemnego stosunku liczbowego Warmiaków i Mazurów w poszczególnych latach. Wykorzystując wykresy 1 i 2 (karta nr 45), wspólnie z uczniami scharakteryzujcie sytuację ludnościową województwa olsztyńskiego i strukturę narodowościową Warmii i Mazur w 1950 r. (7 min).

- Poproś uczniów, aby na podstawie słownika pojęć zamieszczonego w pakiecie wyjaśnili pojęcie „repolonizacji”. Wspólnie zastanówcie się nad zasadnością używania przez ówczesne władze tego terminu. Zaprezentuj również karty nr 17–21 dotyczące akcji polonizacyjnej oraz Mazurskiego Uniwersytetu Ludowego w Rudziskach Pasymskich (4 min).
- Zapytaj uczniów, czym była akcja weryfikacji narodowej, w jaki sposób przebiegała oraz kogo dotyczyła (2 min).
- Wspólnie ustalcie, z czego wynikała niechęć ludności miejscowej do weryfikacji narodowej oraz jakie metody stosowała władza, by zwiększyć odsetek ludności zweryfikowanej. Nauczyciel może wykorzystać fragmenty tekstów źródłowych:

✓ nr 13: 1946 kwiecień 6 – Zarządzenie ministra Ziem Odzyskanych o trybie stwierdzania polskiej przynależności narodowej osób zamieszkałych na Ziemiach Odzyskanych,

✓ nr 18: 1946 czerwiec 28, Olsztyn – Pismo wojewody olsztyńskiego Zygmunta Robla do starostów powiatowych dotyczące stosunku do ludności autochtonicznej (5 min).

- Poproś wybranego ucznia, aby – na podstawie fragmentów artykułu wprowadzającego – wskazał na mapie ściennej, z jakich terenów pochodzili osadnicy przybywający do województwa olsztyńskiego. Zwróć uwagę na trudne warunki, w jakich przyszło im egzystować, oraz na fakt, że od obszaru, z którego przybywali, zależało, czy ich przyjazd na Warmię i Mazury był dobrowolny, czy przymusowy. Szczególną uwagę zwróć na kwestię przesiedleń ludności polskiej z byłych Kresów Wschodnich II RP. W tym kontekście poproś, aby jeden z uczniów przeczytał na głos wyjaśnienie pojęcia „repatriacja”. Następnie omówcie wspólnie zasadność i przyczyny używania tego terminu. Podkreśl również problematykę związaną z dzikim osadnictwem i gospodarstwami spornymi oraz falą szabrownictwa w pierwszym okresie powojennym.
- Ukierunkowując wypowiedzi uczniów i wykorzystując mapy przedstawiające rozmieszczenie poszczególnych grup narodowościowych (karty nr 43, 44), ustalcie, jakie były przyczyny i główne cele deportacji ludności ukraińskiej i łemkowskiej w ramach akcji „Wisła” oraz w jakich częściach województwa olsztyńskiego została ta ludność osiedlona. Na koniec zaprezentuj uczniom karty nr 14–16 (15 min).
- Podziel klasę na grupy i przydziel im przygotowane wcześniej teksty źródłowe. Wykorzystując metodę meta planu i analizę tekstów źródłowych, uczniowie pod twoim kierunkiem odtworzą następstwa przesiedleń ludności oraz przymusowej akcji polonizacyjnej. Skłoń uczniów do zastanowienia się, jak przymusowe przesiedlenia wpływały na postawy i zachowania ludności, co było przyczyną wzajemnych konfliktów między ludnością napływową a miejscową i jak przedstawiciele władz państwowych starali się im przeciwdziałać. Do wykorzystania fragmenty tekstów:
 - ✓ nr 10: 1946 marzec 13, Szczytno – Raport starosty powiatowego w Szczytnie Waltera Późnego-Woźniaka dla Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski w Olsztynie,
 - ✓ nr 16: 1946 czerwiec [początek], Olsztyn – Sprawozdanie Wydziału Osiedleńczego Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie za maj 1946 r. (fragment),
 - ✓ nr 17: 1946 czerwiec 22, Olsztyn – Odezwa wojewody olsztyńskiego Zygmunta Robla (12 min).
- Przechodząc do kwestii religijnych, wyjaśnij uczniom, że w wyniku przejęcia przez Polskę ziem zachodnich i północnych nastąpił na tym obszarze rozpad struktur niemieckiego Kościoła Ewangelicko-Unijnego, którego naturalnym spadkobiercą ze względu na tożsamość konfesyjną został polski Kościół Ewangelicko-Augsburski. Przejął on część jego świątyń oraz wiernych, którymi byli przede wszystkim Niemcy i Mazurzy. Uwypuklij problem stosunków tego Kościoła z Kościołem katolickim i jego wiernymi oraz panujących wśród społeczeństwa krzywdzących stereotypów: „Polaka-katolika” i „Niemca-ewangelika”. Zaznacz, że również Kościół katolicki w wyniku zmian geopolitycznych musiał reorganizować swoje struktury, a księża niemieccy zostali zastąpieni polskimi. Zapoznaj uczniów z kartami nr 22, 23, omawiając zdjęcia na nich umieszczone (6 min).
- Zwróć uwagę uczniów na ścisłe powiązanie procesów osadniczych i migracyjnych zachodzących w województwie olsztyńskim z kształtowaniem się struktury i stosunków religijnych. Podkreśl, że przesiedlenie ludności ukraińskiej w ramach akcji „Wisła” przyczyniło się do pojawienia się na tych terenach znacznej grupy

wyznania greckokatolickiego. Zapytaj uczniów, jak różnorodność narodowościowa i religijna mogła wpływać na społeczną integrację w województwie (4 min).

- Wykorzystując metodę dramy, podziel uczniów na trzy grupy: Warmiaków i Mazurów, Ukraińców oraz osadników polskich. Niech każda z tych grup – na podstawie informacji przekazanych podczas lekcji oraz tekstów źródłowych rozdanych przez nauczyciela – zaprezentuje swoje racje, problemy, interesy i pretensje wobec innych w taki sposób, aby prowadząc ze sobą dialog, w atmosferze wzajemnego poszanowania i ze szczególnym uwzględnieniem zasad tolerancji spróbowały się między sobą porozumieć. Na koniec wspólnie wyciągnijcie wnioski, zwróćcie uwagę na złożoność tego zagadnienia (15 min).

3. Zakończenie (4 min)

W podsumowaniu lekcji uporządkuj omawiane zagadnienia, podkreśl, że na skutek decyzji Wielkiej Trójki, Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN) oraz władz komunistycznych w Polsce doszło do zmiany struktury narodowościowej i wyznaniowej w województwie olsztyńskim. Podkreśl, że ludność zmuszona do migracji została oderwana od swoich „małych ojczyzn”, od regionów, w których zamieszkiwała od pokoleń, co dodatkowo utrudniało jej adaptację w nowej, jakże trudnej, powojennej rzeczywistości. Zgrupowanie na jednym obszarze różnych narodowości i wyznań powodowało antagonizmy, podsycane bardzo często krzywdzącymi stereotypami i uprzedzeniami. Zdecydowanie zaneguj takie postępowanie, wskazując uczniom wartości płynące z tolerancji i wzajemnej akceptacji, poszanowania dla różnych tradycji i kultur oraz ich dziedzictwa.

4. Praca domowa dla uczniów (3 min)

Poleć uczniom, by przeanalizowali zdjęcia i teksty zamieszczone na kartach nr 24–26 i na ich podstawie przygotowali krótką wypowiedź na temat znaczenia dziedzictwa, jakim jest różnorodność kulturowa i religijna Warmii i Mazur. Zachęć uczniów, aby spróbowali odnaleźć w swojej najbliższej okolicy przykłady takiego dziedzictwa.

Propozycja:

- w klasach ponadgimnazjalnych proponujemy obejrzenie filmu w reżyserii Wojciecha Smarzowskiego „Róża”. Uwaga! Ze względu na zawarte w filmie drastyczne sceny zaleca się, aby emisja była poprzedzona odpowiednim komentarzem nauczyciela,
- nauczyciel może wykorzystać podczas lekcji teksty źródłowe: nr 6, 9, 12, 26, 27, 29, 30, 32, 33, 34, 39, 40.

PROPONOWANE TEMATY ESEJÓW

1. Wyzwolenie czy okupacja? Armia Czerwona w Prusach Wschodnich.
2. Wypędzeni, przyepędzeni – losy Niemców, Polaków i Ukraińców na Warmii i Mazurach. Charakterystyka porównawcza.
3. Problem tożsamości narodowej na przykładzie ludności mazurskiej i warmińskiej po 1945 r.
4. Stereotypy i uprzedzenia narodowościowo-religijne na Warmii i Mazurach – przeszłość czy teraźniejszość?
5. Różnorodność narodowościowo-religijna Warmii i Mazur dziedzictwem kulturowym obecnych i przyszłych pokoleń.
6. Opór – bierność – poparcie. Społeczeństwo Warmii i Mazur wobec rządów komunistycznych w Polsce po 1945 r.
7. Represje aparatu bezpieczeństwa wobec opozycji politycznej i podziemia niepodległościowego na Warmii i Mazurach jako podstawowa metoda wprowadzania rządów komunistycznych w Polsce po 1945 r.

BIBLIOGRAFIA

Dokumenty drukowane:

Gieszczyński Witold, *Wysiedlenie Niemców z województwa olsztyńskiego po II wojnie światowej (wybór dokumentów archiwalnych z lat 1945–1948)*, „Echa Przeszłości”, 2000, t. 1.

Niemcy w Polsce 1945–1950. Wybór dokumentów, red. Włodzimierz Borodziej, Hans Lemberg, t. 1: *Władze i instytucje centralne. Województwo olsztyńskie*, wybór i oprac. Włodzimierz Borodziej, Claudia Kraft, Warszawa 2000.

Okręg mazurski w raportach Jakuba Prawina. Wybór dokumentów. 1945 rok, przygotował do druku Tadeusz Baryła, Olsztyn 1996.

Ukraińcy w Polsce 1944–1989. Walka o tożsamość. (Dokumenty i materiały), oprac. Roman Drozd, Igor Hałagida Warszawa 1999.

Warmiacy i Mazurzy w PRL. Wybór dokumentów. Rok 1945, przygotował do druku Tadeusz Baryła, Olsztyn 1994.

Relacje i wspomnienia:

Codziennosc zapamiętana. Warmia i Mazury we wspomnieniach, red. Hans-Jürgen Karp, Robert Traba, przekł. tekstów niemieckich Jolanta Pawłowska, Olsztyn–Warszawa 2004.

Jagucki Alfred, *Mazurskie dole i niedole. Wspomnienia i refleksje z lat pracy na Mazurach*, Olsztyn 2004.

Kruk Erwin, *Kronika z Mazur*, Warszawa 1989.

Małek Karol, *Mazury polskie. Pamiętniki*, t. 4: *Od 2 lutego 1945 do 12 października 1966 r.*, Olsztyn 2011.

Olsztyńskie korzenie. Rok 1945. Relacje i wspomnienia, wstęp i posłowie Stanisław Achremczyk, red. i wybór ilustracji Tomasz Śrutkowski, Olsztyn 2006.

Wypędzeni ze Wschodu. Wspomnienia Polaków i Niemców, red. Hans-Jürgen Bömelburg, Renate Stössinger, Robert Traba, Olsztyn 2001.

Opracowania:

Achremczyk Stanisław, *Historia Warmii i Mazur 1772–2010*, t. 2, Olsztyn 2011.

Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956, red. nac. Rafał Wnuk, oprac. haseł Tomasz Balbus i in., Warszawa–Lublin 2007.

Czołgoszewski Jerzy, *Więziennictwo okresu stalinowskiego na Warmii i Mazurach w latach 1945–1956*, Olsztyn 2002.

Dziedzictwo ziem pruskich. Dzieje i kultura Warmii i Mazur. Podręcznik dla młodzieży, koncepcja, red. i oprac. Izabela Lewandowska, Olsztyn 2012.

Evangelicy duchowni i parafianie. Powojenne lata w Olsztynie i na Mazurach, Olsztyn 2007.

Gieszczyński Witold, *Państwowy Urząd Repatriacyjny w osadnictwie na Warmii i Mazurach (1945–1950)*, Olsztyn 1999.

Hałagida Igor, *Ukraińcy na zachodnich i północnych ziemiach Polski 1947–1957*, Warszawa 2002.

Historia miasta Olsztyna, Ostródy i Nidzicy. Historia lokalna na przykładach wybranych powiatów, miast i gmin, Olsztyn 2004.

Jarozewicz-Pieresławcew Zoja, *Starowiercy w Polsce i ich księgi*, Olsztyn 1995.

Kopiczko Andrzej, *Kościół warmiński a polityka wyznaniowa po II wojnie światowej*, Olsztyn 1996.

Kossert Andreas, *Mazury – zapomniane południe Prus Wschodnich*, przeł. Barbara Ostrowska, Warszawa 2004.

Kossert Andreas, *Prusy Wschodnie – historia i mit*, przeł. Barbara Ostrowska, Warszawa 2009.

Kozłowski Patryk, *Jeden z wyklętych – Zygmunt Szendzielarz „Łupaszko” 1910–1951*, Warszawa 2004.

- Łukaszewicz Bohdan, *Polskie Stronnictwo Ludowe na Warmii i Mazurach w latach 1945–1947*, Olsztyn 1991.
- Łukaszewicz Bohdan, *Raptularz miejski. Olsztyn 1945–2005*, Olsztyn 2006.
- Łukaszewicz Bohdan, *Represjonowani na Warmii i Mazurach 1945–1956. Materiały bibliograficzne*, Olsztyn 2013.
- Łukaszewicz Bohdan, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Olsztynie 1946–1955. Szkice do monografii*, Olsztyn 2000.
- Łukaszewicz Bohdan, *Życiorysy. Represjonowani na Warmii i Mazurach w latach stalinizmu 1945–1956. Materiały biograficzne*, Olsztyn 2008.
- Łukaszewicz Bohdan, *Życiorysy. Ukraińcy z operacji „Wisła” represjonowani na Warmii i Mazurach w latach 1947–1956. Materiały biograficzne*, Olsztyn 2009.
- Mierzwa Waldemar, *Miasteczko*, Dąbrówno 2011.
- Murawska Halina, *Przesiedleńcy z Kresów Północno-Wschodnich II Rzeczypospolitej w Olsztyńskim*, Olsztyn 2000.
- Nitschke Bernadetta, *Wysiedlenie czy wypędzenie? Ludność niemiecka w Polsce w latach 1945–1949*, Toruń 2000.
- Orłowski Hubert, *Warmia z oddali. Odpominania*, Olsztyn 2000.
- Piechocki Stanisław, *Olsztyn. Styczeń 1945. Portret miasta*, Olsztyn 2000.
- Płotek Marcin, *Trudne początki. Okręg Mazurski 1945–1946*, Dąbrówno 2011.
- Sakson Andrzej, *Mazurzy – społeczność pogranicza*, Poznań 1990.
- Sakson Andrzej, *Od Kłajpedy do Olsztyna. Współcześni mieszkańcy byłych Prus Wschodnich: Kraj Kłajpedzki, Obwód Kaliningradzki, Warmia i Mazury*, Poznań 2011.
- Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939–1947. Teka edukacyjna*, oprac. Agnieszka Jaczyńska i in., Warszawa 2002.
- Strauchold Grzegorz, *Polska ludność rodzima ziem zachodnich i północnych. Opinie nie tylko publiczne lat 1944–1948*, Olsztyn 1995.
- Syrwid Robert, *Od partnerstwa do wymuszonej „jedności”. Olsztyńska organizacja Polskiej Partii Socjalistycznej w latach 1945–1948*, Łódź 2004.
- Tomkiewicz Ryszard, *Olsztyńska Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1945–1954*, Olsztyn 1995.
- Tomkiewicz Ryszard, *Życie codzienne mieszkańców powojennego Olsztyna 1945–1956*, Olsztyn 2003.
- Utracona ojczyzna. Przymusowe wysiedlenia, deportacje i przesiedlenia jako wspólne doświadczenie*, red. Hubert Orłowski, Andrzej Sakson, Poznań 1996.
- Wojtkowski Jacek Maciej, *Świątynie ewangelickie przekazane katolikom na Warmii i Mazurach w latach 1972–1992*, Olsztyn 2002.
- Wysiedlać czy repolonizować? Dylematy polskiej polityki wobec Warmiaków i Mazurów po 1945 roku*, red. Tadeusz Filipkowski, Witold Gieszczyński, Olsztyn 2001.
- Żebrowski Waldemar, *Mieczysław Moczar w Olsztyńskim : działalność polityczna i jej skutki w latach 1948–1952*, Olsztyn 2002.

Czasopisma:

- „Borussia” (Olsztyn)
- „Echa Przeszłości” (Olsztyn)
- „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” (Olsztyn)
- „Masovia” (Giżycko)
- „Mrągowskie Studia Humanistyczne” (Mrągowo)
- „Rocznik Mazurski” (Szczytno)
- „Studia Angerburgica” (Węgorzewo)
- „Z Okolic Ostródy” (Ostróda)
- „Znad Pisy” (Pisz)

